

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

Research Article / Araştırma Makalesi

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Harputlu İshak Efendi ve *Risâle-i Suâl ve Cevâb* Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme

Ishaq Efendi al-Kharpūtī and an Evaluation on His Work Titled Risala Suâl and Jawâb

Ahmet Gemi* - Osman Saylan**

Abstract: With the arrival of Muslims to Anatolia many important scholars were trained in the Kharpūt region and they carried out activities in different fields in and around the region in question. Ishaq Efendi al-Kharpūtī an important figure who found fame in Kharpūt and its neighborhood, carried out religious activities and was among the bureaucrats of the Ottoman period. He was born in Perçene village of Kharpūt in 1803. He was engaged in fields such as Arabic language, tafsir, kalam, sufism and philosophy. He wrote important works about these fields in addition, he also wrote an important work on Arabic language and logic. This work was called, *Risala Suâl and Jawâb* (Risala Question and Answer) or *Majmû'at al-qavâ'id*. The work called *Risala Suâl and Jawâb* includes *Emsile, Bina, Maqsut, Izzî, Avamil, Izhar and Kafîye* works, which were taught in the fields grammar and syntax in madrasas from past the present. It also contains subjects related to sciences such as logic, reason, wad' and belaga. Ishaq Efendi, who has an inquiring personality, used the question answer technique in his works. Question-answer technique is one of the most effective techniques in learning. This method, who has been used from Socrates to the present, is undoubtedly preferred in language education. In this study, the life of Ishaq Efendi al-Kharpūtī was discussed and an evaluation was made on his work titled *Risala Suâl and Jawâb*, which he wrote in the field of Arabic language. In addition, the place of the Socratic method in education and training methods is discussed and its use in the madrasah of the period is drawn attention.

Structured Abstract: Kharpūt, known by various names such as Ziata Castellum, Khartepert, and Hisnu Ziyād in historical sources, boasts a rich historical legacy. Over the centuries, it has come under the dominion of various empires and states, including Urartu, Iran, Rome, and Byzantium. Due to its strategic location, Kharpūt has maintained its significance throughout history.

With the arrival of Muslims in Anatolia, the Kharpūt region witnessed the emergence of numerous distinguished individuals who left a positive impact, and many of their influences continue to be felt. These figures played crucial roles in religious activities within the Kharpūt region and its vicinity. Kharpūt evolved into a prominent center of learning, featuring significant scholars and the presence of numerous madrasas.

* Sorumlu Yazar: Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Corresponding Author: Assoc. Prof. Dr., Dicle University, Faculty of Education, Department of Eastern Languages and Literatures, Department of Arabic Language and Literature

ORCID 0000-0003-4124-5525

ahmetgemi04@gmail.com

** Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı

Teacher, Ministry of Education

ORCID 0000-0003-1575-4588

osay95@hotmail.com

Cite as/ Atf: Gemi, A., & Saylan O. (2024). Harputlu İshak Efendi ve Risâle-i Suâl ve Cevâb adlı eseri üzerinde bir değerlendirme. *Turkish Studies - Religion*, 19(2), 229-245. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.73373>

Received/Geliş: 02 November/Kasım 2023

Accepted/Kabul: 25 June/Haziran 2024

Published/Yayın: 30 June/Haziran 2024

Among these scholars, who were often referred to with the title “Kharpūtī” a few noteworthy names include Abdurrahman Kharpūtī (d. 1851), Yusuf b. Osman Kharpūtī (d. 1875), Yusuf Şukrī Kharpūtī (d. 1876), Omar Naimī Kharpūtī (d. 1882), Abdulhamid Hamdī Kharpūtī (d. 1902), Abdullatif Kharpūtī (d. 1916), Kemaleddin Kharpūtī (d. 1936).

One of the scholars who left a significant mark on the late Ottoman period and the early Republic of Turkey was Kharpūtī Ishaq Efendi, born in the Percene village of Kharpūt in 1803. The influence of Kharpūt’s status as an important center of learning and his belonging to a conservative family encouraged Ishaq Efendi to pursue education in various fields such as religion, language, and logic, preferring not to limit himself to a single discipline. Besides being a scholar, Ishaq Efendi held important positions in the Ottoman era, including the role of a qadi (judge). Achieving fame in the region, Ishaq Efendi received his teaching license (ijazah) and went on to serve as a lecturer in different madrasas. He was eventually appointed as a royal instructor for the imperial princes. Later on, Sultan Abdulaziz Khan extended an invitation to Ishaq Efendi to join the palace, entrusting him with the role of a court tutor. Demonstrating his versatility, Kharpūtī Ishaq Efendi aimed to share his knowledge and expertise in various fields by producing noteworthy works for the benefit of his students. These works encompass the fields of logic, philosophy, kalam (theology), and the history of religions. In addition, he authored an important work to facilitate the understanding of essential Arabic language sources that had been taught in madrasas for an extended period. This work is known as “Risāle-i Suāl and Jawāb” or “Majmū‘at al-Qawā‘id.”

The book “Risāle-i Suāl and Jawāb” covers a range of texts taught in the fields of sarf (morphology) and nahiv (syntax) in madrasas, including Emsile, Binā, Maqsūd, Izzī, Awāmil, Izhār, and Kāfiye, from the past to the present. Furthermore, it incorporates subjects related to logic, vaz‘ and belāgat (rhetoric). Ishaq Efendi adopted an inquisitive style in his works, employing a question-and-answer technique. This method is recognized as one of the most effective techniques for learning, which has been employed from Socrates to the present day. Undoubtedly, this method holds a significant place in language education, as it has been emphasized by psychologists and educators as one of the most effective learning techniques.

Ishaq Efendi's use of the question-and-answer technique in this work is crucial in keeping students continuously engaged, encouraging critical thinking, and fostering brainstorming. Given the ongoing preference for the question-and-answer technique in modern education, it can be considered applicable in contemporary language education. Additionally, Ishaq Efendi adopted a distinctive approach in addressing topics in a way that students could understand, and he provided answers to likely questions, making this work significant.

Ishaq Efendi refrained from providing purely theoretical knowledge in his work; instead, he concretized the topics by offering examples. This approach ensured a clearer understanding and retention of the subjects. Furthermore, the work is valuable for its comprehensive definitions, both linguistically and technically, of the concepts that are frequently encountered in the study of nahiwi and sarf. The inclusion of definitions in both Arabic and Ottoman Turkish is a noteworthy detail. The methods used by Ishaq Efendi in his work have proven to be effective in grammar education.

Another noteworthy aspect of Ishaq Efendi's works is his choice to use the Turkish language when composing them. This decision not only facilitated learning but also broke down the prejudices of those wishing to learn Arabic. The techniques preferred in education have been chosen to make the learning process enjoyable for students. In using these techniques, Ishaq Efendi demonstrated his effectiveness as an instructor. His preference for the Turkish language in his works is another aspect that should not be overlooked. It is indeed commendable that Ishaq Efendi, unlike many of his contemporaries who wrote their works in Arabic or Persian, chose to use Turkish for his writings. His preference for the Turkish language and the clarity and simplicity of his writing style are noteworthy. By doing so, he introduced new words and terms into the Turkish language and demonstrated that scholarly works could be composed in Turkish. Another significant feature of this work is the integration of grammar topics with logic, as Ishaq Efendi was also involved in the study of logic. In this work, he used the symbol (س) for questions and (ج) for answers. He provided comprehensive explanations for the topics he deemed necessary and concretized them with examples. Ishaq Efendi provided definitions for important concepts related to the Arabic language in both Arabic and Ottoman Turkish. Moreover, he provided both dictionary and technical meanings for these concepts.

In this work, Ishaq Efendi posed questions in three different ways: “suâl” for simple questions, “suâl-i daqîq” for questions that require attention, and “suâl-i daqîq-i a’lâ” for questions that demand even more careful consideration. Ishaq Efendi, who dedicated his life to the pursuit of knowledge, passed away in Istanbul on the 13th of Ramazan 1309 (April 11, 1892), and he was buried in the courtyard of Fâtih Mosque.

This study has focused on the life of Kharpūtî Ishaq Efendi and provided an evaluation of his work titled “Risâle-i Suâl and Jawâb” in the field of Arabic language. In doing so, it has examined the contributions of Kharpūtî Ishaq Efendi to the field of Arabic language and literature.

Keywords: Arabic Language, Syntax, Morphology, Ishaq Efendi al-Kharpūtî, *Risala Suâl and Jawâb*, *Majmû‘at al-qavâ‘id*, Question-Answer Technique.

Öz: Müslümanların Anadolu’ya gelmesiyle birlikte Harput bölgesinde birçok önemli âlim yetişmiştir. Bu âlimler söz konusu bölge ve çevresinde farklı alanlarda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Harputlu İshak Efendi de Harput ve muhitinde şöhret bulan, dini faaliyetlerde bulunan ve Osmanlı döneminin âlim ve bürokratlarından olan önemli bir şahsiyettir. 1803 yılında Harput’un Perçene köyünde dünyaya gelmiştir. Arap dili, tefsir, kelam, tasavvuf, felsefe gibi alanlarla meşgul olmuştur. Bu alanlarla ilgili önemli eserler kaleme almıştır. Bunun yanında Arap dilinin önemli temel kaynaklarından olan ve uzun zamandır medreselerde okutulan eserlerin kolaylıkla anlaşılması için önemli bir eser de kaleme almıştır. Bu eserin adı, *Risâle-i Suâl ve Cevâb* veya *Mecmû‘atü’l-kavâ‘id*’dir. Bu eser; geçmişten günümüze değin medreselerde sarf ve nahiv alanlarında okutulan *Emsile*, *Binâ*, *Maksûd*, *İzzî*, *Avâmil*, *İzhâr* ve *Kâfiye* eserlerini kapsamaktadır. Ayrıca bu eser mantık, vaz’ ve belâgat gibi ilimleri de kapsamaktadır. Sorgulayıcı bir tarz benimseyen İshak Efendi, bu eserlerinde soru-cevap tekniğini kullanmıştır. Soru-cevap tekniği, öğrenmede etkili olan tekniklerin başında gelmektedir. Sokrates’ten günümüze değin kullanılan bu yöntem, dil eğitiminde de önemli bir yer kapsamaktadır. Bu çalışmada Harputlu İshak Efendi’nin hayatı ele alınmış ve Arap dili alanında kaleme aldığı *Risâle-i Suâl ve Cevâb* adlı eserinin üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Bununla birlikte Sokratik yöntemin eğitim ve öğretim yöntemlerindeki yeri irdelenmiş ve dönemin medreselerindeki kullanımına dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Nahiv, Sarf, Harputlu İshak Efendi, *Risâle-i Suâl ve Cevâb*, *Mecmû‘atü’l-kavâ‘id*, Soru-Cevap Tekniği.

Giriş

Dil, insanlar arasındaki iletişimi sağlayan ve insanların, duygu ve düşüncelerini aktarmada kullandığı bir vasıta. Bu anlamda bir dilin iyi bir şekilde öğrenilmesi veya öğretilmesi, o dille alakalı oluşturulan kuralları öğrenmekten geçer. Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerin Arapça olması Müslümanları Arapça öğrenmeye teşvik etmiştir. Zira Kur’ân ve hadislerde verilmek istenen mesajların daha iyi anlaşılması, bu dili öğrenmekle mümkündür. Dil öğrenirken; o dilin kurallarını, kelimelerini ve birlikte yaşam alanı bulduğu kültürünü de iyi bilmek gerekir. Buna binaen Kur’ân-ı Kerîm’in yanlış okunmasının (lahn) ve yanlış anlaşılmasının önüne geçmek için Arapça dil bilgisi kurallarının tedvini erken dönemde başlamıştır. İslam’ın Arap olmayan diğer coğrafyalara yayılması Arap dilinin önemini artırmıştır. Âlimler, Arap dilinin daha doğru ve kusursuz bir şekilde öğretilmesini sağlamak için birçok farklı çalışma kaleme almışlardır. Özellikle, sözde hata etmek anlamına gelen “lahn”ın önüne geçmek için bazı önlemler almışlardır. Böylece geçmişten günümüze *metin*, *haşiye*, *ihtisar*, *manzum*, *soru-cevap* gibi farklı teknikler kullanılarak Arap dili alanında sayısız eser yazılmışlardır.

Günümüzde Elâzığ belediye sınırları içinde kalan, eski bir tarihî geçmişe sahip ve kaynaklarda Ziata Castellum, Hartepert, Hısn-ı Ziyâd olarak geçen Harput, tarih boyunca Urartu, İran, Roma ve Bizans gibi birçok devletin hâkimiyetine girmiştir (Hamevî, 1977, c. 2, s. 355; Sâmî, c. 3, s. 2033; Ünal, 1997, c. 16, s. 232). Müslümanların Anadolu’ya gelmesiyle birlikte Harput Artuklular, Dulkadirli, Kadı Burhâneddin, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî devletlerinin egemenliği altında kalmış ve nihayetinde Osmanlıların eline geçmiştir. Stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca önemini koruyan Harput, Osmanlıların hâkimiyetine girmesiyle birlikte ilim-irfan merkezi

haline gelmiş ve burada birçok âlim yetişmiştir (Ünal, 1997, c. 16, ss. 232-235). Sadece Harpûtî nisbesiyle anılan bu âlimlerden birkaçı şunlardır: Abdurrahman Harpûtî (ö. 1851), Yusuf b. Osman Harpûtî (ö. 1875), Yusuf Şükri Harpûtî (ö. 1876), Ömer Naimî Harpûtî (ö. 1882), Abdülhamid Hamdi Harpûtî (ö. 1902), Abdülatif Harpûtî (ö. 1916), Kemaleddin Harpûtî (ö. 1936)... Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyetin ilk dönemine damgasını vuran bu âlimlerden biri de Harputlu İshak Efendi'dir.

Harput'un önemli bir ilim merkez olmasının etkisi ve muhafazakâr bir aileye mensup olması İshak Efendi'yi din, dil, mantık gibi alanlarda eğitim almaya teşvik etmiştir. Birçok alanda ders alan Harputlu İshak Efendi bilgi ve birikimlerini, öğrencilerin istifadesine sunmayı amaçlayarak kayda değer eserler kaleme almıştır. Bu eserler mantık, felsefe, kelim, dinler tarihi, sarf ve nahiv gibi ilimlerden oluşmaktadır (Demirpolat, 2003, ss. 400-409). Bu eserlerinden Arapça gramer ve mantık alanında kaleme aldığı *Risâle-i Suâl ve Cevâb* veya *Mecmû'atü'l-kavâ'id* adlı eser, alanında yazılmış nadide eserlerdendir. Soru-cevap tekniği ile hazırladığı bu eserinde İshak Efendi, analitik düşüncenin önünü açmış ve soru sorarak konunun anlaşılmasını amaçlayan Sokratik düşünce tarzını benimsemiştir. Böylece bu teknikle bilişsel olarak öğrencileri aktif hale getirmiş ve konunun daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla İshak Efendi'nin bu eserini diğer eserlerden ayıran en önemli özellik, eserinde soru-cevap tekniğini kullanmasıdır. Zira bu teknik, günümüzde psikolog ve pedagoglar tarafından da vurgulandığı gibi öğrenmede en etkili tekniklerin başında gelmektedir (Demirpolat, 2003, s. 400).

Günümüzde eğitim-öğretimde yaygın olarak uygulanması istenen ve pedagojinin vazgeçemediği bir eğitim yöntemi de soru-cevap tekniğidir. Bu tekniğin geçmişi eskiye dayanmaktadır. Kitap telif ederken de âlimler bu teknikten yararlanmışlardır. Tam olarak sınıf ortamında uygulanmak istenen "soru sorma" ve "cevap bekleme" veya "cevap verme" şeklinde olmasa da bu âlimlerin bizzat kendileri okuyucuya faydalı olsun diye sordukları sorulara cevap vermişler ve diledikleri eserleri soru-cevap şekline dönüştürerek kaleme almışlardır (Hıfzî, 2020). Bu yöntem bütün ilimlerde uygulanabildiği gibi dil bilimleri alanında da uygulanmıştır. Bir gelenek haline gelen bu uygulama, özellikle fıkıh ve âdâb-ı muaşeret alanında kaleme alınan eserlerde uygulanagelmıştır. Osmanlı medrese eğitiminde yerini alan bu tedvin geleneğinde Arap dili, belâgat, vaz', münazara gibi alanlarda soru-cevap tekniği uygulanarak kaleme alınan eserlerin olduğunu görmek mümkündür. Bunlardan Endülüslü dil ve edebiyat âlimi Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî'nin (ö. 521/1127) dil ve edebiyat konularında kendisine sorulan soruları cevapladığı *Kitâbü'l-mesâil ve'l-ecvibe* adlı eseri ile İshak Efendi'nin çağdaşı Muallim Sadri Şirvânî'nin (1307/1889'da sağ) Arapça gramer alanında Türkçe kaleme aldığı ve dönemin medreselerinde okunan *Es'ile ve Ecvibe* adlı eseri dikkat çeken eserlerdir. Aslında Arap dili üzerinde kaleme alınan eserlerde yer yer okuyucunun aklına gelebilecek mukadder soruları müellifin kendisi sorarak cevap vermektedir. Bu da, "eğer şöyle bir soru soracak olursan (فان قلت)، şöyle cevap veririm (قلت)" şeklinde olup eserde anlaşılması zor olan yerlerin daha iyi anlaşılmasına yöneliktir. Bu yöntemi, klasik medrese eğitiminde okutulan eserlerde bu tarzı bulmak mümkündür. Ayrıca "fein külte..., kültü..." ve "i'lem..." gibi bilgi üretim ve paylaşım metodolojisinde var olan ve medrese kültürümüzde yer alan münazara ilminin genel ifade tarzları, tedris-tedarüs kültürümüzün önemli vazgeçilmezlerindedir (bkz. Aydın, 2018, s. 9).

Harputlu İshak Efendi'nin yeniden düzenleyerek okuyucuların istifadesine sunduğu *Risâle-i Suâl ve Cevâb* adlı eseri klasik medrese eğitiminin temel eserlerini içine almaktadır. Bu eserler *Emsile, Binâ, Maksûd, İzzî, Avâmil, İzhâr ve Kâfiye* gibi eserler olup Arapça öğretiminde temel eğitim gören öğrencilerin okuduğu kitaplardır. Günümüzde de Arapça eğitim veren medreselerde bu eserler okutulmaktadır.

Günümüzde dil öğretiminde öne çıkan yaklaşımlardan biri "piramit yaklaşımıdır". Bu yaklaşıma göre, öğrencinin seviyesine uygun bir şekilde kolaydan zora doğru sorular hazırlanarak

öğrenciye sorulur ve öğrencinin bu sorulara cevap vermesi beklenir. Dil öğretiminde Sokratik yöntem (soru-cevap tekniği) olarak bilinen bu uygulamada öğrencinin analitik düşünmesi ve sorulara kendisinin cevap vermesi sağlanmaktadır (Koncak, 2016). Piramit yaklaşımı ile soru-cevap tekniğinin uygulamasında, sözlü anlatım, süre sınırı, sınıf ortamı ve yüz-yüze eğitim öne çıkmaktadır. Eserini hazırlarken İshak Efendi'nin tam olarak bunları göz önüne alıp almadığını bilmek zordur. Bilinen bir gerçek var ki o da İshak Efendi'nin eserini, sade, anlaşılır ve kolaydan zora doğru hazırlamış olmasıdır.

Harputlu İshak Efendi ve Eserleri

Harput'un meşhur âlimlerinden olan İshak Efendi, 1803 yılında Harput'un Perçene köyünde dünyaya gelmiştir. Babası bölgede meşhur olan Şeyh Ali Efendi'nin torunu Abdullah Efendi'dir. Doğduğu ve yetiştiği bölgeye nispetle kendisine Harputlu denilmiştir. İlk medrese eğitimine Harput'ta başlamış daha sonra İstanbul'a gelerek Fatih Medresesi'nde ders almıştır. Burada eğitimini tamamlayarak icazet alıp tekrar Harput'a dönmüştür (Sunguroğlu, 1959, s. 124). Harput'a gelince Meydan Camii Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır (Kara, 2000, s. 531). Bu süreçte yüzlerce öğrenci İshak Efendi'nin medresesini tercih etmiş ve kendisinden ders almıştır. Böylece bölgede ilmi kıymeti ve derecesi nam salmıştır (Sunguroğlu, 1959, s. 124; Akgün, 2016, s. 210).

Harput'un geçmişine baktığımızda burada birçok mümtaz şahsiyetin yetiştiğini, bölgede olumlu intiba bıraktığını ve hâlâ birçoğunun etkisinin devam ettiğini görmekteyiz. Bölgede birçok alimin yetişmesi, bu alimlerin dini faaliyetlerde bulunması ve medreselerin olması açısından Harput önemli bir ilim merkezi olmuştur. Özellikle de Osmanlı-Rus savaşları neticesinde yerlerinden sürülen insanlar, daha içlerde olduğu için, Harput'u tercih etmiş ve böylece Harput'un nüfusunda gözle görülür bir artış olmuştur. Bu merkezin güvenli olması, nüfusunun fazlalığı ve farklı kültürlerden beslenen alimlerin tercihi, buranın bir ilim merkezi haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Harputlu İshak Efendi'nin böyle bir bölgede doğması ve bunun yanında ailesinin de ilim ehli olması, İshak Efendi'nin de iyi bir eğitim almasını sağlamıştır. Zira babası Abdullah Efendi ve dedesi Şeyh Ali Efendi de kendisi gibi döneminin önemli alimlerindendi. İshak Efendi, kısa sürede ilmi kabiliyetini kanıtlamış, kendisine İstanbul'da Osmanlı sarayında hocalık görevi tevdi edilmiştir. Sırasıyla Vâlîde Mektebi birinci muallimliğine, Saray Şehzâdegân hocalığına ve Dârülmaârif hocalığına atanmıştır (Kara, 2000, s. 531). Süleymaniye ve Beyazıt medreselerinde müderrislik yapmıştır (Aydoğmuş, 1998, s. 200). Bir din âlimi olmasının yanında Osmanlı döneminde önemli görevlere layık görülen İshak Efendi, Meclis-i Maârif üyeliği, Evkaf müfettişliği, Medine ve Isparta kadılığı gibi görevlerde kırk yıl çalışmıştır. Sultan II. Abdülhamit zamanında ilmiye mensuplarına verilen bir rütbe olan İstanbul Payeliği rütbesini almıştır (Demirpolat, 2003, s. 399; Kara, 2000, s. 53). Bu başarılı görevlerinin ardından Sultan Abdülaziz tarafından saraya davet edilmiş, kendisine Huzur hocalığı verilmiş ve uzun süre boyunca "Huzur Dersleri'ne"¹ muhatap sıfatı ile katılmıştır (Demirpolat, 2003, s. 398; Sunguroğlu, 1959, s. 124). Sultan Abdülaziz'in vefatından sonra Sultan Abdülhamit, İshak Efendi'nin derslerini takip etmiş ve yazdığı makaleleri okumuştur (Sunguroğlu, 1959, s. 125). 13 Ramazan 1309 (11 Nisan 1892) tarihinde İstanbul'da vefat eden İshak Efendi, Fâtih Camii hazîresine defnedilmiştir (Işık, 1980, s. 1019; Kara, 2000, s. 532; Sunguroğlu, 1959, s. 127; Akgün, 2016, s. 211).

İshak Efendi'nin kaleme aldığı eserleri incelendiğinde onun çok yönlü ve donanımlı bir âlim olduğu görülmektedir. Zira Allah yolunda hizmet etmiş, dini ve ilmi faaliyetlerde bulunmuş ve birçok medresede müderrislik yapmıştır. Bu süreçte bilgi ve birikimiyle, farklı alanlarda takdire şayan eserler de kaleme almıştır. İshak Efendi, hangi dersleri hangi hocalardan aldığını *İcazetname* adlı eserinde belirtmiştir. Sarf ilmini Abdullah el-Harputî'den (ö.1867), nahiv ve mantık ilmini Seyyid Hacı Ali Harputî'den, belâgat ve usul ilmini Mustafa Vidinî'den (ö.1854) aldığını ifade etmiştir. Tefsir ilmini Hacı Ömer el-Akşehirli'den (ö.1868); kelam, felsefe, hadis ve fıkıh ilmiyle beraber

¹ Harputlu İshak Efendi'nin katıldığı "Huzur Dersleri" ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Demirpolat, 2012, ss. 229-230.

diğer akli ilimleri İmamzâde olarak bilinen Muhammed Said'den (ö.1859) öğrendiğini ifade ederek birçok ilim dalında icazet aldığını belirtmiştir. Bunun yanında hocaları arasında Müftüzade Seyyid Muhammed b. Yusuf ve Muhammed b. Hibetullah b. Muhammed en-Naci'nin de (ö.1301) bulunduğunu ifade etmiştir (Demirpolat, 2003, s. 398; Harputlu İshak Efendi, t.y. ss. 3-11; Akgün, 2016, s. 211).

İshak Efendi dinler tarihi, mantık, felsefe, Arapça dil bilgisi gibi alanlarda eserler kaleme almıştır. Aynı zamanda Hıristiyanlık, Bektaşılık ve Hurufilik aleyhindeki eserleriyle de bilinen İshak Efendi, Osmanlının son dönemine damgasını vuran hatırı sayılır önemli bir âlimdir (Kara, 2000, s. 531). Eserlerini kendine has bir yöntemle yazmış, soru ve cevap tekniğini kullanmıştır. Zira İshak Efendi, adeta bir filozof görevini üstlenmiş, izah etmek istediği bir konunun epistemesine, felsefesine ve mantığına inmiştir. Üzerine inceleme yaptığımız *Risâle-i Suâl ve Cevâb* adlı eserinde bu durum açıkça göze çarpmaktadır. Bir dilbilgisi kuralına değindikten sonra soru- cevap tekniğini kullanarak bu kuralın neden bu şekilde olduğunu ya da neden bu şekilde isimlendirildiğini sorgulamıştır. Analitik düşüncenin yolunu açarak yeni düşünceler ortaya koyması ve sorgulayıcı bir tarz benimsemesi, onun ilmi kabiliyetini ayrıca ortaya koymaktadır. İshak Efendi, eserlerinde dipnot kullanmamış, haşiye ve şerh türü izahatlar yapmamış, sadece eserin ana metnini vermekle yetinmiştir. İshak Efendi'nin tespit edilen eserleri şunlardır:

Diyâu'l-Kulûb

Günümüz Türkçesinde *Kalplerin Işığı* anlamına gelen eser, Osmanlıca olarak kaleme alınmıştır. 375 sayfadan oluşmakta olup, basım tarihi belli değildir. Bu eser, *Cevap Veremedi* adıyla latinize edilerek Hakikat Yayınları tarafından baskısı yapılmıştır. Dinler tarihi ile ilgili olan eser genel itibarıyla şu konuları kapsamaktadır:

Hıristiyan din adamlarının üzerinde konsensüs sağladığı ve “kanonik İnciller” olarak adlandırılan İncillerden Matta, Markos, Luka ve Yuhanna hakkındaki incelemeler ve bu dört İncil arasında görülen ihtilaflar. Kur'an-ı Kerîm ile günümüzdeki İncillerin karşılaştırılması, Papazların İslamiyet'teki ibadetlere hücumları ve bunlara verilen cevaplar, Allah'ın birliği. Papazların bazı iddialarına verilen cevaplar. Teslis inancı ve butlanı...

Bu eserinde İshak Efendi, çağdaşı Hindistanlı Rahmetullah el-Hindî'nin (ö.1308/1891) *İzhâru'l-Hak* adlı eserinden istifade etmiştir. Zira bu eser de Hıristiyanlığa reddiye olarak kaleme alınan önemli bir eser olup yazıldığı zamandan itibaren İslam âleminde büyük rağbet görmüş ve Türkçeye çevrilerek İstanbul'da birçok baskısı yapılmıştır (Akgün, 2016, s. 212).

Es'ile-i Hikemiyye

İshak Efendi'nin Osmanlıca olarak kaleme aldığı bu eser, günümüz Türkçesinde *Hikmetli Sorular* anlamına gelmektedir. Eserde tasavvuf, akaid ve kelim konuları ele alınmıştır. İlk baskısı hicri 1278 yılında yapılan eserin Ali Şevki Efendi, Ceride-i Askeriye ve Mehmet Necip matbaalarında farklı basımları yapılmıştır. İshak Efendi, bu eseri insanlardaki şüpheyi gidermek için kaleme aldığını ifade etmektedir (Harputlu İshak Efendi, 1862, s. 2). Bazı kaynaklarda İshak Efendi'nin *Karınca Kaptan* adlı başka bir eserinin olduğu ifade edilmektedir (Sunguroğlu, 1959, s. 127). Ancak *Es'ile-i Hikemiyye* adlı bu eserindeki bazı soruların “Karınca Kaptan” ağızıyla sorulması nedeniyle böyle bir yanlış anlaşılmanın meydana gelmesine zemin hazırlanmıştır (Akgün, 2016, s. 212).

Es'ile-i Kelamiyye ve Zübdetü İlm-i Kelam

Günümüz Türkçesinde *Kelam Soruları ve Kelam İlminin Özü* anlamına gelen eser, Osmanlıca olarak kaleme alınmış olup, kelim ilmi ile ilgilidir. Eser 184 sayfadan oluşmaktadır. Bu eser kaynaklarda genellikle “*Zübdetü İlm-i Kelam*” adıyla geçmektedir. İshak Efendi, kitabın adının tam olarak “*Es'ile-i Kelamiyye ve Zübdetü İlm-i Kelam*” olduğunu ifade etmektedir. Eserin girişinde,

İshak Efendi'den bazı kimselerin kelim ile ilgili Türkçe bir risâle yazmasını talep ettikleri ifade edilmiştir. İshak Efendi konuyla ilgili şu ifadeler yer vermiştir: "...*Adudüddin İcî'nin metnini tercih ederek Celalüddin Devvâni, Abdülhalim Siyalkutî ve Asım Efendi'nin eserlerinden düzeltme ve açıklamalar yapılarak Es'ile-i Kelamiyye ve Zübdetü İlm-i Kelam adı ile tesmiye kılınmıştır.*" İshak Efendi bu eserin girişinde, kelim ilmini bilmeyen bir kişinin üç dört yılda öğreneceği konuları, bu eser sayesinde üç dört ayda öğrenilebileceğini ifade etmektedir (Harputlu İshak Efendi, 1283, ss. 3-4; Akgün, 2016, s. 212).

İcâzetnâme

Yazım tarihi belli olmayan bu eser toplam 10 varaktır. Süleymaniye Kütüphanesinde 542 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Nesih hatla kaleme alınmıştır. Eser, Harputlu İshak Efendi'nin ders aldığı ilim ve hocalarla ilgili bilgileri içermektedir (Akgün, 2016, s. 212).

İzâhü'l-esrâr

Günümüz Türkçesinde *Sırların İzahı* anlamına gelen bu eserin İshak Efendi'ye ait olduğuyla ilgili bilgi yoktur. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti'ne ait resmi bir belgeye dayanarak İshak Hoca'ya ait olduğu belirtilmektedir. Bu risale, Hoca İshak Efendi'nin daha önce kaleme aldığı ilk eseri olan *Kâşifü'l-Esrâr*'ın devamı mahiyetinde olup Bektaşilere yönelik otuza yakın soru içermektedir. Ayrıca eserin sonlarında ilmiye sınıfı ve Hâlidî tarikatı arasındaki ilişkiye dair önemli bilgiler mevcuttur (Varol, 2016, ss. 35-41).

el-İstisfâ fi Tercemeti's-Şifâ

Günümüz Türkçesinde *Şifa Tercümesinden Şifa Dilemek* anlamına gelebilen Harputlu İshak Hoca'nın bu çalışması, İbni Sina'nın *eş-Şifâ* adlı eserinin ilahiyat bölümünün Türkçeye yapılan çevirisidir. Bazı kütüphanelerde "*el-İstisfâ' fi Tercemeti's-Şifâ*" adıyla kayıtlı eserin müellifi olarak İshak Efendi kaydı bulunmaktadır. Ancak yapılan değerlendirmeler neticesinde adı geçen eserin Şeyhü'l-İslam İshak Efendi (ö.1734) tarafından çevirisi yapılan ve Kâdî İyâz'a (ö. 544/1149) ait olan *eş-Şifâ* adlı eserin çevirisi olduğu tespit edilmiştir. Harputlu İshak Efendi'nin bu çevirisi, İzmir-Tire Necip Paşa Vakfı Kütüphanesi'nde 112 demirbaş numarası ile kayıtlı olup Türkiye'de bulunan tek nüsha olduğu tespit edilmiştir (Demirpolat, 2003, s. 403; Akgün, 2016, s. 212).

Kâşifü'l-esrâr ve Dâfiu'l-esrâr

Günümüz Türkçesinde *Sırların Kâşifi ve Kötülerin Kovucusu* anlamına gelebilen eserin dili Osmanlıca olup, 173 sayfadandır. 1871 (h.1288) ve 1874 (h.1291) yıllarında iki baskısı yapılmıştır. Sultan Abdülaziz'in Bektaşiliğe olan merakından dolayı İshak Efendi bu tarikat hakkında bir reddiye yazarak Padişah'a takdim etmiştir. İshak Efendi, birinci reddiyesini kâfi görmeyerek ikinci bir reddiye daha yazmış ve bu reddiyesini Harputlu Ebcizade Hoca Zülfikar Efendi'ye tebyiz ettirmiştir (Sunguroğlu, 1959, s. 125).

İshak Efendi girişte eserle ilgili şu ifadeler yer vermiştir:

Bililmeli ki İslam ehlini idlâl ile meşgul olan grubun en başlıcası Bektaşî grubudur. Onların Cavidan isminin verildiği altı kitabı vardır. Bu eser üç bâbtan oluşmaktadır. Birinci bâbda, Fazlı Hurûfi'nin ortaya çıkışını ve bazı Bektaşînin usul ve kaidelerini, ikinci bâbda, Firişte oğlu Cavidân'ın küfürlerini, üçüncü bölümde, diğer Cavidân'larda olan küfürleri ortaya koymaktadır" (Harputlu İshak Efendi, 1874, ss. 2-3; Akgün, 2016, s. 211).

Miftahu'l-Uyûn

Günümüz Türkçesinde *Gözlerin Anahtarı* anlamına gelen eser matbu olmayıp el yazmadır. Süleymaniye Kütüphanesinde 1090 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Eserin baş tarafında; "*İşbu risale İshak Efendi Hazretlerinin te'lifkerdesidir.*" ifadesi yer almaktadır. İshak Efendi bu eseri,

Tabiiyyûn/Tabiatçılar akımına karşı çeşitli konulardaki sorulara cevap vermek için kaleme almıştır (Akgün, 2016, s. 211).

Şemsu'l-Hakîka

Günümüz Türkçesinde *Hakikat Güneşi* anlamına gelen eser Osmanlıca olup hicrî 1278 yılında Takvimhane-i Amire Matbaası'nda basımı yapılmıştır. Eser, 290 sayfadan oluşmaktadır. Eserin baş kısmında; “*Kibâr-ı müderrisinden hala meclis-i maarif azasından olan Harputî Hoca İshak Efendi Hazretlerinin te'lifkerdesi olan Şemsu'l-Hakîka nam kitabıdır.*” ifadesi yer almaktadır. Eser misyonerlere karşı kaleme alınmıştır. İshak Efendi bu eserinde, Hz. İsa'nın Tanrı olduğu fikrini reddetmektedir. İshak Efendi bu eserinde Hristiyanlara 72 soru yöneltmiş ve kendilerinden mukni cevap beklemiştir (Akgün, 2016, s. 211).

Eserin son sayfasında şu ifadeler yer almaktadır: “*Müderrisin-i kiramdan ve maarif azasından Harpûtî Hoca İshak Efendi'nin te'lifkerdesi olan Şemsu'l-Hakîka nam işbu kitap, Atufetlu Kemal Efendi Hazretlerinin henkam nezaretinde Takvimhane-i Amire'de tab' ve temsil olunmuştur. Fî sene 1278.*”

Risâle-i Suâl ve Cevâb (Mecmûatu'l-kavâid)

İshak Efendi'nin Osmanlıca olarak kaleme aldığı bu eser sarf, nahiv, mantık, belâğat ve vaz' gibi ilimleri kapsamaktadır. Çalışmamıza konu olan bu eserin, sarf ve nahiv bölümleri incelenerek, üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Harputlu İshak Efendi'nin donanımlı ve çok yönlü bir âlim olması, farklı alanlarda eserler kaleme almasını sağlamıştır. Arapça gramer alanında kaleme aldığı bu eser, *Risâle-i Suâl ve Cevâb*, *Risâle-i Es'ile ve Ecvibe*, *Suâl ve Cevap Risalesi*, *Mecmûatu'l-kavâid* gibi isimlerle bilinmektedir. Hicrî 1272, 1277, 1278, 1283, 1301, 1324 yıllarında Daru't-Tab'atî'l-Âmire, Ceride-i Havâdis, Tercümân-ı Hakâkat, Sahafiye-i Osmaniye ve Ahmed Kâmil Efendi Matbaalarında bu eserin baskıları yapılmıştır. Eser uzun süre ders kitabı olarak okutulmuştur. Baskılarının fazlalığı, eserin okuyucular nezdinde hüsn-ü kabul gördüğünün bir göstergesidir. Yapılan incelemede eserin muhtelif baskıları arasında içerik olarak bir fark görülmemiştir. Ancak 1278 yılından sonra yapılan baskılara, “İlave İsaguci” bölümü eklenmiştir. Elimizde mevcut olan eserin girişinde yazılı olan şu ifadeler, eserin resmi olarak okullarda ders kitabı olarak okutulduğunu kanıtlamaktadır: “*Risâle-i Es'ile ve Ecvibe mekâtibi rüştiye şâkirdânine ta'lîm olunmak için Harputî İshak Efendi'nin kaleme aldıkları Es'ile ve Ecvibeyi müştemil risâledir.*”

İshak Efendi selef âlimlere uyararak eserine, hamdele ve salvele ile giriş yapmış ve akabinde şu ifadelere yer vermiştir: “*Dâru'l Maarifte öğretmen olarak görev yapan fakir kul İshak el-Harputî şöyle der: Bunlar şerhlerdeki faydaları (faydalı bilgiler) kapsayan kurallardır. Muvaffakiyet Allah'tandır ve ancak O'na itimat ve tevekkül ederiz.*” İshak Efendi eserine ilk olarak *Emsile* eseriyle başlamış, sırasıyla *Binâ*, *Maksûd* ve *İzzî* ile devam etmiştir. Akabinde *Avâmil*, *İzhâr* ve *Kâfiye* eserlerinin kapsadığı konuları ele almıştır. İshak Efendi eserinde dipnot kullanmamış, şerh yapmamıştır. O, öğrenme metodlarının en önemlilerinden olan soru-cevap metodunu kullanmıştır. Konuları, basit ve anlaşılır bir şekilde yalın bir Türkçe ile ele almıştır. Bazı soruları felsefî ve mantikî yorumlarla cevaplamıştır. Eserinde sorular için (س), cevaplar için (ج) rumuzunu kullanmıştır. Gerekli gördüğü konuları uzunca açıklamış, örneklerle somutlaştırmıştır. Arap dili ile alakalı önemli kavramların hem Arapça hem de Osmanlıca tariflerini yapmıştır. Ayrıca bu kavramların hem sözlük hem de istilâhî manalarını vermiştir. İshak Efendi bu eserinde soruları üç şekilde sormuştur. Basit sorular için “suâl”, dikkat gerektiren sorular için “suâl-i dakîk”, daha dikkat edilmesi gereken sorular için de “suâl-i dakîk-i a'lâ” ifadesini kullanmıştır. Eserde dikkat çeken diğer bir hususun, sanki sınıf ortamında ders işliyormuş ve karşısındakinin merak ettiği ve anlayamadığı soruları soruyormuşçasına cevaplar vermesidir. Böylece öğrencilerin merakını ve öğrenme isteğini canlı tutmuştur. İshak Efendi'nin, eserinde soru-cevap metodunu kullanması, kendisine yönlendirilen

sorulara mukni cevaplar vermesi ve gerektiği yerde ayrıntıya girmesi iyi bir müderris olduğunu göstermektedir. *Risâle-i Suâl ve Cevâb* adlı eser, Arapça grameri ile alakalı öğrencilerin takıldığı, mukadder veya muhtemel sorulabilecek sorulara cevap vermesi açısından da önemlidir.

Harputlu İshak Efendi, bu eserinde temel kaynak olarak kullandığı eserler dışında istifade ettiği kaynakları açıkça zikretmemiştir. Açıklayıcı örnekler verirken ekseriyetle Kur'ân-ı Kerim'den yararlanmıştır. Şiir ve hadis-i şeriflerden birer örnek sunmuştur. Bunun yanında birçok yerde klasik "Zeyd" örneklerine yer vermiştir. İshak Efendi, meşhur âlimlerin görüşlerini naklederken; "Sîbeveyh'e göre, Ahfeş'e göre, Kisâi'ye göre" ifadelerini kullanmıştır.

Eserin Müellife Aidiyeti

Harputlu İshak Efendi'nin hayatı ve eserlerini konu alan mezkûr kaynaklar *Risâle-i Suâl ve Cevâb* adlı eserin, Harputlu İshak Efendi'ye aidiyetini açıkça kaydetmektedirler (Sunguroğlu, 1959, s. 126; Kara, 2000, s. 532; Demirpolat, 2003, s. 228). Ayrıca eserin unvan kısmında Harputlu'nun isminin yazılı olması ve giriş kısmında geçen şu ifadeler de eserin Harputlu İshak Efendi'ye ait olduğunu açıkça ifade etmektedir: "*Dâru'l Maarif'te öğretmen olarak görev yapan fakir kul İshak el-Harputî şöyle der: Bunlar şerhlerdeki faydaları (faydalı bilgiler) kapsayan kurallardır. Muvaffakiyet Allah'tandır ve ancak O'na itimat ve tevekkül ederiz.*" (bkz. Ek: 2).

Eserin Muhtevası

Harputlu İshak Efendi *Risâle-i Suâl ve Cevâb* adlı eserini ders kitabı olarak okutulmasına yönelik hazırlamıştır. Eserin ilk bölümleri sarf ve nahiv ile ilgilidir. Geçmişten günümüze medreselerde okutulan *Emsile* eseri ile başlamıştır. Eserin bölümleri şu şekildedir (bkz. Ek. 1):

Suâl-i Emsile: Bu bölüm, Arapça kelime çekimleri (sarf) soru-cevap şeklinde ele alınmıştır.

Suâl-i Binâ: Bu bölüm, Arapça fiil kalıpları soru-cevap şeklinde ele alınmıştır.

Suâl-i Maksûd: Bu bölüm, Arapça fiillerinin çekimleri soru-cevap şeklinde ele alınmıştır.

Suâl-i İzzî: Bu bölüm, İzzeddin ez-Zencânî'nin (ö. 660/1262 [?]) sarf ilmine dair kaleme aldığı eser, soru-cevap şekline aktararak yeniden yorumlanmıştır.

Suâl-i Avâmil: Bu bölüm, Arapçada kelimelerin i'rabına tesir eden âmillerin özeti mahiyetindeki eser olan ve Birgivi (ö. 981/1573) tarafından kaleme alınan Avâmil adlı eserin soru-cevap şekline aktarılmasıdır.

Suâl-i İzhâr: Bu bölüm, Birgivi'nin (ö. 981/1573) Arap nahvine dair eserinin soru-cevap formuna dönüştürülmesi ile meydana getirilmiştir.

Suâl-i Âmil: Bu bölüm, Arap nahvinde iraba etki eden amiller ile ilgili oluşturulmuş soru ve cevaplardan ibarettir.

Suâl-i İsim: Bu bölüm, Arapçada isimler ve türevleri ile ilgili soru ve cevaplardan oluşmaktadır.

Suâl-i Mamul: Bu bölüm, Arap nahvinde amillerin etki ettiği mamuller ile ilgili soru-cevapları içermektedir.

Suâl-i Mamul-i Bi'ttebiyye: Bu bölüm, Arap nahvinde mamul-i bi'ttebiyye ile ilgili soru ve cevaplardan oluşmaktadır.

Suâl-i Kâfiye: Bu bölüm, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) Arap nahvine dair kaleme almış olduğu *el-Kâfiye* adlı eserinin soru-cevap formuna aktarılmış şeklidir.

Suâl-i İsagoci: Bu bölüm, Furfuriyûs (Porphyrios) tarafından Aristo'nun *Kategoriler*'ine giriş olarak yazılan eserin soru-cevap formuna aktarılmış şeklindedir.

Suâl-i Vaz'îyye: Bu bölüm, lafızların belirli bir anlam karşılığında ortaya konulmasını ve lafız-anlam ilişkisini konu edinen bilim dalı olan vaz' ilmine dair olan soru ve cevaplardan meydana gelmektedir.

Suâl-i İstiâre: Bu bölüm, edebî sanatlarda benzeşmeye dair olan mecâz türünün soru-cevap şeklindeki izahına dairdir.

Suâlât-i Gelenbevî: Bu bölüm, ünlü âlim Gelenbevî'nin (ö. 1205/1791) mantık ve felsefeye dair görüşlerinin soru ve cevap formuna aktarılmış şeklinden ibarettir.

Eserin Dil Eğitimindeki Yeri

İshak Efendi'nin *Risâle-i Suâl ve Cevâb* adlı eseri, alanında yazılmış önemli eserlerdendir. Osmanlı Döneminin önemli âlimlerinden ve bürokratlarından olan İshak Efendi'nin kaleme aldığı bu nadide eserin Arap dili eğitimlerine olan katkısı göz ardı edilemez. İshak Efendi, bu eserinde kendine has bir yöntem kullanmış, Arapça gramer konularını ana hatlarıyla, merak edilen ve öğrenilmesi gereken önemli kaideleri soru-cevap tekniğini kullanarak ele almıştır. Eserinde teorik bilgilerin yanında çeşitli kaynaklardan örnekler de vermiştir. Böylece öğrencilere salt bilgi vermekle yetinmemiş, ele aldığı konuları pratik boyuta taşımıştır. Konuları anlaşılır bir şekilde ele almış, Arap dili üzerine eğitim görenlerin sorabileceği muhtemel sorulara cevap vererek muhatapta analitik düşünmenin gelişmesinde etkin rol oynamıştır.

İshak Efendi, diğer eserlerinde de olduğu gibi bu eserinde de soru-cevap tekniğini çok iyi bir şekilde kullanmıştır. Dolayısıyla onun bu eserinin üzerinde durulması gereken en önemli özelliklerden birisinin eseri soru-cevap tekniğini kullanarak hazırlaması hususu olduğu söylenebilir. Bu bağlamda soru-cevap tekniğini kullanması açısından eser, dil bilgisi alanında önemli bir yere sahiptir. Şüphesiz soru sormak analitik düşünmeye, mantık yürüterek sonuca ulaşmaya ve yeni fikirlere kapı aralamaya zemin hazırlamaktadır. İshak Efendi'nin aynı zamanda bir felsefeci ve mantıkçı olması, onu böyle bir yöntem kullanmaya sevk ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun yanında eserlerini ders kitabı olarak okutulmaya yönelik hazırladığı için de bu yöntemi tercih etmesi isabet olmuştur. Böylece öğrencilerin düşünmelerini ve mantık yürütmelerini sağlamıştır. Nitekim sağlıklı ve doğru öğrenmede, öğretim metotlarının göz önüne alınması gerekmektedir. İshak Efendi'nin bu yöntemi kullanması, onun aynı zamanda iyi bir pedagog ve eğitimci olduğunu da göstermektedir. Bununla beraber ele aldığı meselelerin mantık yönü ile izahatlarını yapmış ve sorgulayıcı bir yöntem izlemiştir. Böylece mantıkî yorumlar getirmiş, mantık terimlerinden istifade ederek tahlillerde bulunmuştur.

Bu eserin diğer önemli bir özelliği, dil bilgisi konularını mantık ilmi ile işlemesidir. Bununla beraber dil bilgisi ile ilgili kavramların hem Arapça hem de Osmanlıca tariflerinin de yapılması gözden kaçmayacak önemli bir ayrıntıdır (bkz. Ek: 3). Böylece öğrenciler ilgili kavramın her iki dilden tarifini öğrenmektedir. Eser, Arap dili ile ilgili ihtilaflı görüşlere yer vermesi açısından da önem arz etmektedir. Zira öğrencinin hem farklı âlimleri tanımaya hem de sonradan karşılaşabileceği ihtilaflı görüşlerden haberdar olmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca gramer ile ilgili kavramların hem sözlük hem de ıstılâhî manalarını vermesi açısından bu eser, alanında bir terimler sözlüğü görevini de görerek okuyucuya ilave yarar sağlamaktadır.

Eskiden olduğu gibi günümüzde de eğitim ve öğretimde birçok metot kullanılmaktadır. Eğitim türüne göre bu metotlar değişiklik göstermektedir. Bu metotlar takrir, ezber, tekrar, tartışma, kavrama, yazma, soru-cevap... şeklinde sıralanabilir. Bunların arasında soru-cevap tekniği eğitim ve öğretimde büyük bir önem arz etmektedir. Medreselerde de tercih edilen bu teknik, geçmişten günümüze kadar yazılan dil bilgisi eserlerinde de müellifler tarafından kullanılmıştır. Sorgulama yöntemi, insanların problemleri çözmesini ve yeni fikirler ortaya koymasını sağlar. Piramit yaklaşımı veya Sokratik yöntem olarak da bilinen bu yöntemin, Sokrates'ten günümüze kadar önemini koruduğu ve soru-cevap tekniğinin öğrenmede oldukça etkili olduğu barizdir. Bu teknik İshak

Efendi'nin bu eserinde de görülmektedir. İshak Efendi, soru-cevap tekniğini kullanarak gramer konularını öğretmeyi hedeflemiştir. Anlaşılmayan noktaları yine soru sorarak öğretmeyi tercih etmiştir. Bilişsel olarak öğrenciyi hep aktif kılmış, sorular sorarak mantık yürütmelerini sağlamıştır. Akıllarda soru işareti bırakmamaya özen göstermiş ve muhabata hissettirmeden satır aralarına serpiştirdiği anekdotları da kullanarak etkin bir öğrenmenin kapısını aralamıştır. İshak Efendi, çoğu zaman bilinen bir konu ile ilgili yeni sorular sormuş, yeni fikirlerin ortaya çıkmasını ve öğrencilerin daha geniş açıdan düşünmelerini sağlamıştır. O, eserinde soruları sınıflandırma yoluna gitmiş ve üç şekilde sormuştur. Basit sorular için "suâl", dikkat soruları için "suâl-i dakik", daha dikkat edilmesi gereken sorular için "suâl-i dakik-i a'lâ" ifadesini kullanmıştır. Bu anlamda hem seviyeli sorular sorarak zihin jimnastiği yaptırmış hem de zor sorular sorarak öğrencilerin düşünme becerisinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. İshak Efendi, bazen konuyu detaylı bir şekilde açıklamadan önce o konuyla ilgili sorular sormuştur. Böylece sorular üzerinde öğrencinin düşünmesini ve fikir yürütmesini sağlamıştır. Tam da bu tarz sorularında Sokratik yöntemin ortaya çıktığını görmekteyiz. Sokratik yöntem, Yunan filozofu Sokrates'in felsefi düşüncüsü ve soru sorarak öğretme yöntemidir. Sokrates'in bu yöntemi bize pek çok şey hakkında düşünme fırsatı sunmaktadır (Farnsworth, 2023, s. 11). Buna göre, Sokratik yöntemde uygulayıcı açıklama yapmaz, konuyu anlatmaz, sadece soru sorar (Farnsworth, 2023, s. 72). Bu anlamda İshak Efendi'nin *Risâle-i Suâl ve Cevâb* adlı eserinde bu yöntemi kullanması, eserin önemini gözler önüne sermektedir. İshak Efendi, bazı konularda da öncelikle gramer ile ilgili bir takım teorik bilgiler verip akabinde sorular sormuştur. Böylece önce konuya bir izahat getirmiş, sonra bu bilgilerle ilgili sorular sormuştur. Öğrencilerin de bu bilgilerden yola çıkarak sorulan soruların üzerinde düşünmelerini sağlamıştır.

Bu eserinde İshak Efendi'nin "buldurma yöntemi"ni de etkili bir şekilde kullandığını görmekteyiz. Zira buldurma yöntemi, "önceden düzenlenmiş bir dizi sorularla öğrencilerin bildiklerinden hareket ederek ona yeni bilgiler öğretme temeline dayanan bir öğretim yöntemidir." (Aydın, 2001, s. 2). Öyleyse bu tekniğin temelinde soru-cevap tekniği vardır. Buldurma yöntemi soru-cevap, problem çözme ve beyin fırtınası gibi tekniklerin bir arada kullanılmasından oluşur (Aydın, 2001, ss. 2-3). Bu anlamda İshak Efendi, sorduğu soru üzerinde öğrencilerin beyin fırtınası yapmalarını sağlamıştır. Ayrıca soru sormak, öğrencilerin merakını artırır ve öğrenme heyecanını canlı tutar. Böylece İshak Efendi, soru-cevap tekniğiyle öğrencilerin öğrenme heyecanını sürekli canlı tutmuştur.

İshak Efendi'nin bu eseri soru-cevap tekniğini kullanması, öğrencileri sürekli aktif kılması, düşünmelerini ve beyin fırtınası yapmalarına fırsat sağlaması açısından önemli bir eserdir. Günümüzde de tercih edilen soru-cevap tekniğinin kullanılması açısından bu eserin günümüz dil eğitiminde de kullanılabileceğini düşünmekteyiz. Ayrıca teorik bilgilerin yanında konunun anlaşılması için örnekler vermesi açısından da önemli bir eserdir. Bu yöntem hem konunun kalıcı olmasını hem de daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bunun yanında sarf ve nahiv konularını çalışırken sıkça karşılaştığımız kavramların tariflerini yapması açısından da önemli bir eserdir. İshak Efendi'nin eserinde kullandığı bu yöntemlerin dil bilgisi eğitimlerinde etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca bu eser, Arapça öğrenmek isteyenlerin önyargılarını da kırmaktadır. Zira eğitimde tercih edilen bu yöntemler, öğrenme aşamasında öğrencilere keyif vermektedir.

İshak Efendi'nin eserlerinde gözden kaçırılmaması gereken bir husus daha vardır. Bu husus, onun eserlerini kaleme alırken Türkçeyi tercih etmesidir. Çağdaşları, eserlerini Arapça veya Farsça kaleme alırken onun Türkçeyi tercih etmesi ve kullandığı dilin sade ve anlaşılır olması ayrıca takdire şayan bir durumdur. Böylece İshak Efendi, Türkçeye yeni kelimeler veya terimler kazandırmış ve Türkçe ile ilmi eserlerin kaleme alınabileceğini de ortaya koymuştur.

Dil Eğitiminde Soru-Cevap Tekniği

Eğitim-öğretimde kullanılan birçok teknik vardır. En çok kullanılan tekniklerin başında soru-cevap tekniği gelmektedir. Soru-cevap tekniği, kaynaklarda Sokrates'e dayandırılmaktadır (Aydın,

2001, s. 2). Sokrates'ten günümüze kadar önemini koruyan bu tekniğin faydası büyük ölçüde görülmektedir. Bu anlamda öncelikle soru-cevap tekniği hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

Soru-cevap tekniği, eski kullanım şekli ile “isticvâb” veya “muhâvere”, öğretimde kullanılan tekniklerdendir (Öcal, 2020, s. 209). Yine soru-cevap tekniği kaynaklarda, “soru cevap metodu”, “soru cevap yöntemi”, “teşvîfî usûl” isimleriyle geçmektedir (Aydın, 2012, s. 3). Günümüzde eğitim-öğretimde tercih edilen soru-cevap tekniği problem çözme ve öğrenmede oldukça etkili bir yöntemdir. Öğrencinin ilgili mesele hakkında tartışmaya girmesine zemin hazırlayan bu teknik, konuşma becerilerini geliştirmesine de yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda günümüz soru-cevap tekniğinin tanımı, “*Önceden hazırlanmış soruların öğrenciler tarafından cevaplandırılmasına, tartışılmasına, yorumlama ve genelleme yapmasına imkân sağlayan bir tekniktir.*” şeklinde yapılmıştır. Klasik soru-cevap tekniğinin aksine günümüzdeki soru-cevap tekniği öğrencilere düşüncelerini serbestçe dile getirmelerine, yorum yapmalarına ve eleştiride bulunmalarına imkân sağlamaktadır (Aydın, 2001, s. 4). Yine bu teknik, öğrencilerin var olan bilgileri yorumlamalarına ve sebep-sonuç ilişkisi kurmalarına fırsat sağlamaktadır. Ayrıca utangaç olan öğrencilere uygulanan soru-cevap tekniği, kendilerini ifade etmelerine, düşünmelerine ve yorum yapmalarına imkân tanımaktadır. Ayrıca soru-cevap tekniği, dikkat eksikliği olan öğrencilerin dikkatlerini toplamak için kullanılması gereken bir tekniktir.

Bir argümanı analiz edebilmek ya da alternatif bir görüşü anlayabilmek için sorular sormamız gerekir. Bu anlamda sorgulama, özgüveni ve becerileri geliştirir, ihtiyaç duyulan bilgilerin toplanmasını ve belirli konular ya da durumlara dair eksikleri giderir (Lone Burroughs, 2023, ss. 42-43). Ayrıca öğretmen tarafından sorulan sorular, öğrencinin neler öğrendiğinin farkına varmasını ve eksiklerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Soru sorarken, gereksiz sorulardan ve sadece bilgi sorusu sormaktan kaçınılıyoruz. Sadece bilgi sorularının sorulması, öğrencinin analitik düşünme becerisini engelleyebilir. Sokratik sorular sormak ve yanıtlamak bir pompayı çalıştırmak gibidir. Bu tarz sorular, kişinin farkında bile olmadığı gizli inanışlarını ortaya çıkarır. Bu yöntem, her çeşit düşünceyi ortaya çıkarabilir (Farnsworth, 2023, s. 74). İnsanın fitratında soru sorarak öğrenme özelliği vardır. Hem kendine hem de başkalarına sorar, araştırır ve bilgi sahibi olur (Bayraktar, 2021, s. 39). Bununla beraber Yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de buyurduğu, *Bilmediğinizi bilgi sahibi olanlara sorunuz* (Nahl Suresi, 16/43) ayeti de soru sorarak öğrenmenin önemini vurgulamaktadır. Böylece her birey, merak ettiği veya öğrenmek istediği her şeyi sorma hakkına sahiptir. Sorarak öğrenmek aynı zamanda kişiyi araştırmaya da sevk etmektedir.

Soru sorarak öğrenmek, ifade becerisi kazandırır ve tam öğrenmeyi sağlar. Zira bu yöntemle öğrenci aktif durumda olur, dikkatini sorulan soruya verir. Bu yöntem öğrencilerin, dil bilgisi alanında sorulan sorular üzerine derin düşüncelerini ve oluşturulan dil bilgisi kurallarının sebepleriyle ilgili mantık yürütmelerine, bireysel fikirlerini ortaya koymalarına olanak sağlamaktadır. Bunun yanında bir yabancıya dili öğretirken sorulacak olan soruların seviyeli olması ve zorlayıcı olmaması gerekmektedir. Şayet öğrencinin o dile karşı önyargısı varsa zor sorular, öğrencinin öğrenme isteğini engelleyebilir. Zira yabancı bir dili öğrenmek ilk etapta zor olacaktır. Bu anlamda öğrencinin öğrenme hevesini kırmamak ve gerekirse zorluk derecesi hissettirilmeden dili öğretmek gerekir. Teorik bilgileri ve kelimeleri öğrettikten sonra öğrencilerin konuşma becerisini geliştirmeleri için başka bir aşamaya geçilebilir.

Soru-cevap tekniğini dil öğretiminde kullanırken, sadece ezbere dayalı değil düşünmeye ve yorumlamaya dayalı olarak kullanmaya özen gösterilmelidir. Bu bağlamda sadece teorik bilgileri ezberletmek yerine, öğrencileri düşünmeye sevk etmek gerekir. Konu geçişlerinde planlı olunmalı, buna göre sorular hazırlanmalıdır.

Sonuç

Osmanlı'nın son dönemlerinde bilimsel bir ivme yaşanmış ve bu dönemde çok sayıda ilim adamı yetişmiştir. Bunun sebepleri arasında geniş coğrafya, matbaanın icadı ve endüstri devrimi gibi

amiller olduğu düşünülmektedir. Osmanlının son asırlarında ilim ve irfan yönüyle dikkat çeken yerlerden biri de hiç şüphesiz Harput'tur. Cumhuriyet dönemiyle birlikte eski cazibesini yitiren Harput günümüzde Elazığ'a bağlı bir beldedir. Harput ve muhiti eskiden beri ilim-irfan ocağı olmuş ve burada birçok ünlü âlim yetişmiştir. Bu âlimlerden biri de Harputlu İshak Efendi'dir. Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Harputlu İshak Efendi, Harput bölgesinin meşhur âlimlerinden olup, kendisine Osmanlı döneminde önemli görevler tevdi edilmiştir. İshak Efendi, doğduğu yere nispetle Harputlu lakabını almıştır. Böylece İslam coğrafyasında, Harputlu İshak Efendi olarak şöhret bulmuştur. Eğitim hayatına ilk olarak Harput'ta başlamıştır. Daha sonra İstanbul'da medrese hayatına devam eden İshak Efendi, aldığı iyi bir eğitim neticesinde icazet almış, çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. İshak Efendi çeşitli ilimlerle meşgul olmuştur. İshak Efendi'nin eserlerini incelendiğinde engin ufku ve ders aldığı ilimlere olan vukûfiyeti bariz bir şekilde görülmektedir. İshak Efendi ömrünü ilim yolunda harcamış, 1892 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Arapçanın temelini oluşturan sarf ve nahiv ile ilgili çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin hepsi de kıymetli olup tahsil görenlerin Arapça eğitimlerine yardımcı olmuştur. Harputlu İshak Efendi de bu alanda bir eser kaleme almıştır. *Risâle-i Suâl ve Cevâb* adlı eseri Osmanlının son döneminde okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Soru-cevap tekniğini kullandığı ve konuları basit ve anlaşılır bir dille ele aldığı bu eser, başlangıç seviyesindeki öğrencilere okutulması gereken bir eserdir. Ayrıca bu çalışmasında İshak Efendi kendine has yöntemiyle, tahsil görenlerin merakını canlı tutmaya ve konuların akıllarda kalıcı olmasını sağlamaya gayret göstermiştir. Günümüzde eğitimde "Sokratik yöntem" olarak adlandırılan bu teknik, Sokrates'in döneminden günümüze kadar kimi eğitimciler tarafından etkili bir şekilde kullanılmaktadır. İshak Efendi'nin eserinde bu yöntemi tercih etmesi, eserin önemini bir kat daha arttırmıştır.

Harputlu İshak Efendi eserlerini Osmanlıca olarak kaleme almış ve eserlerinde ekseriyetle soru-cevap tekniğini kullanmıştır. Özellikle gramer alanında kaleme aldığı *Risâle-i Suâl ve Cevâb* adlı eserinde Arapça terkipler ve örnekler de yer almaktadır. Bu çalışmasında gramer konularını ana hatlarıyla ele almış, çok fazla ayrıntıya girerek okuyucuyu usandırmamıştır. Arap dili alanında muhtemel sorulabilecek sorulara ikna edici cevaplar vermiştir. Soru-cevap tekniğini etkili bir şekilde kullanmış, zaman zaman mantık terimlerinden istifade ederek mantıkî yorumlar ve tahliller de yapmıştır. Eserinde, sarf ve nahiv ilminin yanı sıra mantık, vaz', belâgat gibi ilimlerle alakalı açıklamalara yer vermiştir. Böylece eserin içerik açısından zengin olmasını sağlamıştır.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers:

1. Yazar/First author %55

2. Yazar/Second author %45.

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Kaynakça

- Akgün, T. (2016). Son dönem bir Osmanlı düşünürü: Harputlu İshak Efendi'nin din felsefesinin bazı meselelerine yaklaşımı ve felsefecilere karşı tutumu. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, (20, sy. 1.), 203-224. <https://doi.org/10.18505/cuid.238965>
- Aydın, K. (2018). "İbn Cezeri et-Temhid adlı eseri niçin yazdı", *İbn Cezeri Kıraat Sempozyumu Kitabı*. Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, M. Z. (2001). Aktif öğretim yöntemlerinden buldurma (Sokrates) yöntemi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2001), 55-80.
- Aydoğmuş, G. (1998). *Harput kültüründe din âlimleri*. Çağ Ofset Matbaacılık.
- Bayraktar, M. (2021). *İslâm eğitiminde öğretmen öğrenci münâsebetleri*. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Demirpolat, E. (2003). Harputlu İshak Hoca'nın hayatı ve eserleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 397-411.
- Demirpolat, E. (2012). Huzur derslerine katılan Harputlu âlimler. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 229-230.
- Farnsworth, W. (2023). *Sokratik yöntem* (M. Özçelik, Çev.). Beyaz Baykuş.
- Hamevî, Y. (1977). *Mu'cemü'l-büldân*. Dârü Sâdir.
- Harputlu İshak Efendi (1283). *Es'ile-i kelamiyye*. Basım yeri ve tarihi yok.
- Harputlu İshak Efendi (1862). *Es'ile-i hikemiyye*. Basım yeri ve tarihi yok.
- Harputlu İshak Efendi (1874). *Kâşifü'l-esrâr ve dâfiu'l-eşrâr*. Basım yeri ve tarihi yok.
- Harputlu İshak Efendi (t.y.). *İcazetname*. Basım yeri ve tarihi yok.
- Hıfzî, H. (2020). *Sual ve cevaplı yeni tertip ile kolay emsile*. Hanifiyye Kitabevi.
- İshak, S. (1959). *Harput yollarında*.
- Işık, H. H. (1980). *Tam ilmihâl se'âdet-i ebediyye*. Basım yeri ve tarihi yok.
- Jana Mohr Lone, M. D. (2023). *Eğitimde felsefe* (Çev. U. Ersezen). Say Yayınları.
- Kara, M. (2000). "İshak Efendi, Harputlu". *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 22., ss. 531-532). TDV Yayınları.
- Koncak, İ. (2016). Yabancı dil öğretiminde piramit yaklaşımı, *Alatoo Academic Studies*.
- Öcal, M. (2020). *Din eğitim ve öğretiminde metodlar*. TDV Yayınları.
- Sâmî, Ş. (1306). *Kâmûs'ül-âlam*, Tıpkı Basım, Mihrân Matbaası.
- Ünal, M. A. (1997). "Harput". *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 16., ss. 232-235). TDV Yayınları.
- Varol, M. (2016). Kâşifü'l-esrâr'ın izinde: Harputlu Hoca İshak'ın İzâhü'l-esrâr adlı bilinmeyen bir risalesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (78), 35-41.

Ekler

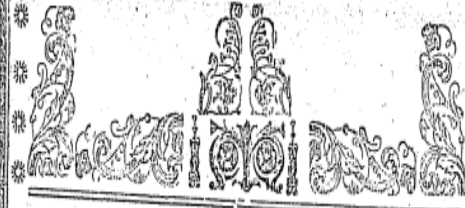
Ek: 1. Eserin kapak ve içindekiler kısmı.

Ek. 2: Eserin İshak Efendi tarafından yazıldığını gösteren giriş bölümü.

﴿ ٢٧ ﴾

بری الصاق حقیقی و بری الصاق مجازی الصاق حقیقیه مثال
 امسکت الجبل یدی الصاق مجازی به مثال مررت برید کبی (س)
 استعلاء قاج درلودر (ج) ایکی درلودر بری استعلاء حقیقی
 مثالی زید علی السطح بری استعلاء مجازی مثالی علیه دین کبی
 (س) ان ایله ان تک فرقی ندر (ج) ان جمله بی تاویل مفرده چبقارر
 ان چبقارر (س) تاویل مفرده چبقارر قاج درلودر (ج)
 اوچ درلودر اگر خبر مشتق ایسه خبر ندرن مصدر الورسین
 اسمته مضاف قیلرسین مثالی علمت ان زیدا عالم کبی تاویل علمت
 علم زید کبی اگر خبر جامد ایسه بزیه مصدر به کتورسین
 اسمته مضاف قیلرسین مثالی علمت ان زیدا انسان کبی تاویل
 علمت انسانه زیددر (س) تمنی تک تعریفی ندر (ج) طلب حصول
 الشیء سواء کان ممکنا او ممکنما (س) ترجیحیک تعریفی ندر (ج)
 لا انتظار الشیء الغیر المعلوم حصوله معناسی حصول یقینا معلوم
 اولیان شیئہ منظر اولیق (س) قرآن کریمده بولانسان لعل
 کلمه لری نصل اولور (ج) قرآنده اولان ترجیحی مخاطب طرفنددر
 (س) ان فعل مضارعی قاج طرفله تاویل مفرده چبقارر (ج)
 ایکی طریق ایله بری فعل مضارعن مصدر الورسین فاعلنه
 مضاف قیلرسین باخود مفعولنه مضاف قیلرسین (س) ظرفیت
 قاج درلودر (ج) ایکی درلودر بری ظرفیت حقیقی مثالی المباء
 فی الکوز بری ظرفیت مجازی النجات فی الصدیق کبی (س) حرف جر
 حقهده قاعده کایه ذکر ایتمک ممکندر حالو که سماعیدر مثلا کل

سؤال و احوال

* * * بسم الله الرحمن الرحيم * * *

(س) عامل لغته تیه دیرلر (ج) مؤثره دیرلر (س) اصطلاحده
 نیسه دیرلر (ج) ما یحصل به المعنی المنقضى للاعراب (س)
 عامل لفظیک تعریفی ندر (ج) ما یكون للسان فيه حظ معناسی
 شول عاملدر که دبل ایله اوقته (س) عامل معنویک تعریفی
 ندر (ج) ما لا یكون للسان فيه حظ معناسی شول برعا ملدر که
 دبل ایله اوقته (س) عامل سماعیک تعریفی ندر (ج) ما یتوقف
 اعماله بخصوصه علی السماع معناسی بهینه عمل ایتمدر مک
 عربدن اشتمکه محتاج (س) عامل قیاسیک تعریفی ندر (ج)
 ما لا یتوقف اعماله بخصوصه علی السماع بل یمكن ان ینکر
 فی عماله قاعده کلیه موضوعها غیر محصور (س) حروف
 جریک تعریفی ندر (ج) ما وضع لافضاء الفعل او شبهه الی الاسم
 او المول به او حل علیه (س) نیچون حروف جریک دینلش
 (ج) مدخولنی جریک ایکی نیچون (س) حروف اضافت
 نیچون دینلش (ج) مدخولنک معناسی متعلقنه وصل
 ایتمدکندن نیچون (س) الصاق قاج درلودر (ج) ایکی درلودر

(بری)

Ek: 3. Eserin, Avamil kitabı ile ilgili açıklamaların bulunduğu bölümü.